

ЗАД ФАСАДАТА НА ЮГОПРЕХОДИТЕ

д-р Милена Калфова

Сравнителният анализ на преходите към демокрация в бившето югопространство сочи едно изключително многообразие от форми, в които този преход се осъществява: от войните и последвалите ги кървави етнически прочиствания след разпадането на бивша Югославия – в Хърватска, Босна, Косово – през периода 1991-2000, прехода към “национална независимост” на т.нар. “Бивша югославска република Македония” до почти оперетното освобождение на Словения. Разпадането на авторитарната държава почти навсякъде в бившето югопространство довежда до дълбоки икономически кризи, разпад на многонационалната държава и създаване на националистически държави – особено в Западните Балкани; демократизация, която довежда до разпад или най-малкото до значително отслабване на самата национална държава или на нейните основни институции, загуба на доверие във властта и възможностите, които само демократичното и мирно развитие предоставя за икономически напредък и благоденствие. За разлика от Централна Европа, където бившите комунистически държави – Полша, Унгария, Чехия, осъществяват един болезнен, но успешен бърз преход към политическа демокрация и пазарна икономика, за разлика дори от плътно следващите този модел новопоявили се държави като Словения, Словакия, Литва, Латвия и Естония, които осъществяват още по-сложната задача да изградят успешна пазарна икономика едновременно с изграждане от нулата на нова демократична държава, в бившето югопространство – в Босна и Херцеговина, Сърбия, Косово, Македония, Черна гора, преходът се осъществява в повече или по-малко драстични форми, изграждането на демократична държава, особено там, където етническите малцинства са значителни, среща изключителни трудности, а подмяната на демократичните ценности е честа, да не кажем повсеместна практика. Сърбия, Хърватска, Македония и Черна гора в различна степен онагледяват тезата, че националното строителство може да блокира демократизацията. В случаите с Босна и Косово с основание можем да говорим дори за провалила се национална държава, при което международни институции трябва да установят протекторат или полупротекторат, за да гарантират гражданския мир.

Рухването на социалистическата система в края на 80-те – началото на 90-те години, а оттам – и на относителното равновесие на биполярния

свят, обезсмислят съществуването на Югославия като “буферна зона” между двата враждуващи блока от времето на студената война. През 1989 г. се слага край на статуквото, установено след Втората световна война, без на негово място да бъде предложено ново статукво, което да въведе порядък. Разпадането на социалистическия лагер и изтеглянето на съветските войски от Източна Европа оставят след себе си политическа нестабилност и вакуум в сигурността на региона. Разпадането на Югославия се явява колапс на една изключително сложна система, вплитаща политическата харизма на Тито, специфичния икономически и национален модел и балансиращото влияние на международните фактори.

Опитите за откриване на компромисна формула, която да съживи югофедерацията, дават тон на политическия живот в страната през 1989-1990 г. Те се оказват безплодни – ерозията обхваща не само комунистическата партия, но и самата югославска държавност, за чието понататъшно съществуване на пръв поглед сякаш са изчерпани всички възможности. Във всички републики на Федерацията възникват нови партии, които се обявяват против еднопартийната система и монопола във властта на СЮК и за скорошно насрочване на многопартийни парламентарни избори.

Подготовката на тези избори постепенно очертава прелюдията към епилога на югославския интегритет. Като водещи фигури на тази “прелюдия” се изявяват националните лидери – Слободан Милошевич, Милан Кучан и Франьо Туджман. Проведените многопартийни избори в републиките (през март – в Словения, през април – в Хърватска, през ноември – в Босна и Херцеговина и Македония и през декември – в Сърбия и Черна Гора) на практика делегитимират общата федерална държава, а властта и легитимността се прехвърлят към републиките. Навсякъде изборите са спечелени от националистическите партии, с което се подписва “смъртната присъда” на общоюгославската държава. Управляващите кръгове в Белград допускат груба грешка като насрочват първите многопартийни избори не на федерално, а на републиканско ниво, и по този начин дават възможност за укрепване на националистическите политически върхушки. Всъщност още конституцията от 1974 г. само признава де юре нещо, което вече съществува де факто – републики, управлявани от политическа олигархия, която се подкрепя от многобройна клиентела. Показателно е, че през 70-те години областният политически елит контролира 70 % от инвестиционните фондове и се стреми да ги използва само в границите на собствената си област без съобразяване с критерии за рентабилност (вж. Laslo Sekelj, Yugoslavia: The process of Desintegration, Columbia University Press, New York, 1993). Авторитарната структура, наследена от комунизма, подтиква местните сатрапи да се стремят да увековечат властта си, обединявайки комунисти и антикомунисти около националистическа платформа. Затова първите

свободни избори се проведеха вътре в отделните републики и донесоха победа на “националните” листи. След изборите от 1990 г. в шестте съюзни републики идват правителства, чиито амбиции противоречат на стремежа на Белград да запази единна федералната държава. “Защо искате да бъда малцинство във вашата държава, след като вие можете да бъдете малцинство в моята?” Този доста разумен в крайна сметка въпрос е едно от най-простите обяснения на войната в Югославия и по същество подменя въпроса за демократичните трансформации в бившето югославянство за повече от едно десетилетие. През 1991-1992 г. разпадането на Титова Югославия е определяно като ново издание на падането на Берлинската стена. Впоследствие това, което се възприема като демократизация, се оказва борба за национално самоопределение и независима държавност. Дневният ред на самоопределението измества дневния ред на демократизацията. Политическите елити, които се появяват като опозиционни, много често са националистически, а не демократични по своята идеология. Падането на комунизма не създава общество с нов морал. То преобръща политическата власт и оставя след себе си икономическа разруха. В цяла Източна Европа се наблюдава увеличение на обикновената и организираната престъпност, но ситуацията в бившето югославянство се влошава и от почти десетгодишния военен конфликт, масивните социални дислокации, разрушаването на инфраструктурата, икономическото ембарго – всичко това допълнително допринася за криминализирането на региона. Организираната престъпност така дълбоко се вкоренява в някои страни от бивша Югославия (Косово, Босна и Херцеговина например), толкова е обогатена с приходи от кражби и наркотрафик, толкова е политически мощна, че е налице възможността тези страни да станат постоянни източници на престъпност.

Условията за приемането на дадена държава като страна с демократичен режим, според Economist Intelligence Unit (E IU), са:

- граждански контрол над легитимните средства за принуда на държавата – армията и полицията;
- масови демократични убеждения и доминираща демократична политическа култура на народа;
- липса на силен външен контрол, който да се противопоставя на демократичните промени;
- наличие на модерна пазарна икономика;
- развитие на гражданското общество, което позволява наличие на различни субкултури в него. (Вж. <http://www.economist.com>, 23.11.2006).

По тези критерии бившето югославянство се нарежда в групата на т.нар. “нестабилни (неконсолидирани) демокрации”, не защото демокрацията в региона не се консолидира, не защото има процеси на връщане назад, не и защото са незадоволителни икономическите резултати от прехода и криминогенната ситуация. Основната причина за подобна

категоризация се крие в самото ценностно отношение към демокрацията в съвременното постюгославско общество, където демокрацията все още не е изстрадана ценност, а културната модернизация изостава значително след индустриалната и политическата модернизация.

Терминът “фасадна демокрация” характеризира най-точно установените демокрации в бившето югоспространство. Той придоби популярност след някои интервюта и изказвания на бившия министър-председател (1997-2001 г.) на България Иван Костов (Вж. Иван Костов: Не искам тази фасадна демокрация и благоденствие за мутрите. В-к “Сега”, 13.11.2003). На първо място фасадната демокрация показва външното имитиране на елементите на модерната демократична държава – свободни избори, многопартиен плурализъм, свобода на медиите, разделение на властите – изобщо налице са и външно функционират всички или повечето елементи на съвременната демокрация. На практика обаче това е само външна фасада, която прикрива дълбоки противоречия и същностни разминавания между провъзгласените и дори формално действащи демократични принципи и практика, която няма нищо общо с тях. Контролът върху медиите и контролът чрез медиите над (доколкото го има) гражданското общество е другият огромен проблем на фасадната демокрация. Проблемите на неконсолидираните демокрации като каквито могат да се класифицират обществата от бившето югоспространство могат метафорично да се опишат със знаменитото първо изречение на “Ана Каренина”: “Всички щастливи семейства (консолидирани демокрации – б.м. – М. К.) си приличат, всяко нещастно семейство (неконсолидирана демокрация – б.м. – М. К.) е нещастно посвоему.” Според класацията на ЕIU измежду страните от бившето югоспространство само Словения и Хърватска са оценени като “консолидирани демокрации”, а Сърбия, Черна Гора, Македония, Босна и Херцеговина се определят като “хибридни режими” или “нестабилни демокрации”.

СЛОВЕНИЯ

През 1988 и 1989 г. възникват първите опозиционни политически партии, които с Майската декларация от 1989 настояват за суверенна държава на словенския народ. През април 1990 в Словения се провеждат първите демократични избори, на които побеждава опозицията, обединена в ДЕМОС. На 23 декември с. г. на плебисцит над 88% от гласувалите подкрепят независимостта на Словения. На 25 юни 1991 словенският парламент приема конституционен закон за утвърждаване на Основните конституционни документи за самостоятелност и независимост на Словения, Декларацията за независимост на Словения и много закони, с които Словения поема компетенциите на федерацията на своя територия. На следващия ден югославската армия напада новата държава. След

десетдневната война за независимост на Словения на 7 юли с Брионската декларация се сключва примирие. На 18 юли председателството на СФРЮ приема решение ЮНА да се изтегли с въоръжението си от Словения и през октомври 1991 г. последният войник на ЮНА напуска Словения. През декември 1991 е приета нова конституция, съгласно която Република Словения е “парламентарна представителна демократична република”. Европейският съюз признава Република Словения в средата на януари 1992, а ООН я приема за свой член през май 1992 г. През лятото на 1991 г. границите на новата словенска държава се превръщат същевременно в граници на нов етап на балканската и европейската история – етапа на югвойните, който подменя на практика прехода към демокрация в бившето югоспространство. Войната продължава десет дни и на фона на последвалите кръвопролития в Хърватско и Босна и Херцеговина си спечелва пренебрежителното название от страна на журналистите “Video War Game” (Вейга, Фрациско “Балканският капан”, С., 1999, с. 235). Режирираната от словенските политици оперетна война драматизира обстановката и измества международната подкрепа от Белград към Любляна.

Независимостта на страната ѝ дава възможност да очертае собствената си политика, ориентирана към преход към демокрация, въвеждане на модерно социално-пазарно стопанство и включване в европейската система. Първата фаза на реструктурирането в Словения завършва относително успешно и тя постига макроикономическа стабилност, а през 1993 вече започва интензивна положителна промяна. През февруари 1999 г. влиза в сила споразумение за асоцииране с Европейския съюз и от 1 май 2004 г. Словения става пълноправна страна членка на Европейския съюз, а от 29 март 2004 е член на НАТО.

ХЪРВАТСКА

Хърватите нямат своя независима държава до разпада на Югославия през 90-те години на XX век. Поради тази причина Хърватска едва днес изживява своята национална еманципация за разлика от другите европейски страни, където този процес започва още през XVIII-XIX в. и завършва между двете световни войни. Хърватите едва след разпадането на Югославия започват да изграждат своя национална култура, история, език и собствени институции. По време на този процес те решават проблеми, които смятат за приоритетни национални задачи, въпреки че част от тях контрастират с възгледите на международната общност за състоянието на региона на бивша Югославия. Обликът на новата хърватска държава и състоянието на политическите институции и партийната система в огромна степен са повлияни от еманципацията на Хърватско и войната, започнала през 1991 г. Икономиката на страната е относително затворена поради

факта, че хърватското правителство се стреми да провежда протекционистична политика и да формира собствен национален пазар.

По своето политическо устройство Хърватска е парламентарна демокрация и има полупрезидентска система на управление. Отличителна черта на хърватската политическа и партийна система дълго време е липсата на реална политическа алтернатива на управляващия Хърватски демократичен съюз (ХДС) – партията, оглавявана от покойния вече президент Франьо Туджман. От създаването на независимо Хърватско партията на Туджман няма сериозна конкуренция на президентски или местни избори. Съизмерими с тези резултати са и гласовете, които получава неговата партия на парламентарните избори. Липсата на реална политическа конкуренция на управляващата партия довежда до почти авторитарно управление на президента Туджман. Именно поради този факт той и правителството на ХДС са обект на постоянни международни критики.

Хърватското правителство е критикувано и за това, че не е изпълнило част от условията на Дейтънския мир като дадените обещания за обратно приемане на бежанците от сръбски произход и поетите ангажменти за наказване на военните престъпления, извършени от хървати. Хърватско отказа да репатрира сто и осемдесет хиляди сръбски бежанци. Въпреки американския натиск хърватските официални власти едва ли ще се откажат от опека над босненското хърватско малцинство. Управлението на Туджман не предприема и вътрешни реформи с цел стимулиране на политическата конкуренция, докато притежава силна електорална подкрепа. Всъщност неговата партия е толкова популярна в страната именно заради същите действия, които ѝ носят международно неодобрение – воденето на открито националистическа политика, опитите за реабилитиране на Анте Павелич и Усташа, съмнителните антисемитски изказвания на Туджман, налагането на фашистки елементи в държавните символики (всъщност гербът с червено-бялата шахматна дъска съществува още от 1525 г., но през Втората световна война той се налага като един от най-важните символи на фашисткия усташки режим – б.а.).

МАКЕДОНИЯ

Македонският феномен на мирно излизане от Югославската федерация и фактът, че в началото на 90-те години на XX в. Македония се оказва единствената югословска република, която излиза от разпадащата се Югославия без кръвопролития, с нищо не допринася за по-нататъшната стабилност на македонската държава. За македонците е истински шок проумяването на тоталната безрезултатност на тяхното мирно отделяне от Белград, на последователната им политика на сътрудничество със САЩ и НАТО по време на югокризата, на подкрепата, която те оказват на

косовските бежанци през 1999 г. Всичко това не успява да възпре свличането на югокризата към Македония и последвалото “торпилиране” на македонската държавност. Кризата от 2001 г. и Охридското споразумение от 13 август с. г. тотално подкопават основния принцип, върху който е създадена македонската държава – принципа на национално-държавния унитаризъм. (В конституцията на Република Македония е записано, че тя е унитарна държава на македонската нация, поради което едно от основните искания на албанските сепаратисти през 2001 г. е признаването на албанците за държавотворен народ и съответно обявяването на Македония за двусъставна държава.)

Съзнанието за заплаха за самото оцеляване на македонската нация и държава е подсилено от все по-ясно изразеното в началото на ХХІ в. сцепление на албанските политически сили. Това сцепление се откроява още по-ярко на фона на раздробяването и противопоставянето, обхващало македонските политически сили. В голяма степен албанското сцепление е резултат и индикатор за все по-голямото радикализиране на албанците в Македония, като в пълна мяра може да се твърди, че това радикализиране е предимно привнесено отвън. Негови носители са хилядите косовари, които през 90-те години буквално се “изливат” в Македония, рязко променяйки нейната демографска картина. За разлика от македонските албанци, за които Македония малко или много е “тяхна” родина, към която те питаят поне в известна степен лоялност, косоварите се изиявяват като “чужденците”, които като “троянски коне” унищожават и без това крехкото равновесие в отношенията между македонци и албанци. В резултат от нахлуването на косоварите, подменящи и демографската картина, и албанския политически елит в Македония в края на ХХ – началото на ХХІ в., процесите в тази държава все повече приличат на огледален образ на събитията в Косово през 90-те години. Македонските албанци започват да копират тактиката на абсентизъм (бойкот на официалните власти и опити за създаване на “паралелна държавност”), насилствено прогонване на неалбанското население от цели райони и създаване на етнически чисти албански територии, докато се достига до появата на албански паравоенни формирования, разполагащи с внушителен оръжеен потенциал и готовност за бойни действия от “герилски” тип.

Успоредно с драматичната криза от 2001 г. обстоятелството, което допринася за изострящото се чувство за заплаха за македонската държавност, а оттам – и за необходимостта от нейното себедоказване, е изключително силната зависимост на процесите в Македония от външни фактори и сили. Десетилетните усилия на македонските политици да намерят приемлив и стабилен модел на етническо съжителство между македонци и албанци се обезсмислят в много голяма степен и от неразрешения в продължение на повече от десетилетие статут на Косово.

Покойният македонски президент Борис Трайковски се оказва единственият политик, съумял да спечели доверието както на македонците, така и на албанците, намирайки възможност за консенсус между техните непримирими позиции. Той се налага не само като изключително диалогичен и гъвкав политик, но и като последователен привърженик на идеята за предоставяне на по-големи права на албанското население. Пресата в Скопие го нарича “македонският Тито за албанците”. Ето защо не толкова проевропейската и антикомунистическата риторика, а гласовете на етническите албанци му осигуряват президентския пост през 1999 г. Последвалата криза от пролетта на 2001 г. поставя Трайковски пред необходимостта да балансира между непримиримите позиции на собствената си партия ВМРО-ДПМНЕ, която обединява предимно десни националисти, и тези на етническите албанци, с чиито гласове дойде на власт. Ставайки “архитект на Охридското споразумение”, той си навлича гнева на своите съпартийци, задето налага промени в конституцията, признаващи албанците за “държавотворен народ наравно с македонците” и даващи им значително по-големи права за участие в държавната власт, но извежда страната от заплашващата я гражданска война и я повежда по пътя на междуетническото помирение.

В началото на ХХІ в. македонската държава се оказва не само уязвена в основата, върху която е изградена – национално-държавния унитаризъм. Нейното бъдеще за повече от десетилетие се превръща в заложник на неразрешения статут на Косово и оттам – зависима предимно от външни фактори.

Уязвена и в основите на своето изграждане, и в перспективите за бъдещото си оцеляване, македонската държава реагира с естествена защитна реакция – войнстващия национализъм на себедоказването. Сложният македонски въпрос, вплитащ исторически илюзии относно миналото и романтични блянове относно бъдещето на републиката както от страна на самите македонци, така и от страна на техните съседи (България, Сърбия, Гърция, Албания), концентрира всички проблеми, свързани с македонската държавност около един естествен притегателен център – македонската нация. Драмата относно съществуването на въпросната нация от академичен спор се превръща в ключов въпрос относно правото на съществуване на македонската национална държава. Тази драма провокира и очевидно драстичните защитни реакции на македонското общество и неговите официални институции. Недостигът на истински дебат и на истински политически процес и демократична отчетност на всички клонки на властта, комбиниран с късата история на държавността и живота в демократични условия, създадоха отворено поле за изява на дълго подготвяната и подгрявана македонска националистическа вълна, която сведе евро-атлантическата интеграция на страната до заложник на оперетния спор с Гърция за името на новоизлюпената република.

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

Разпадът на югославската федерация в началото на 90-те години поставя неизбежно въпроса: може ли Босна и Херцеговина да просъществува като мултиетническо и мултикултурно общество, при условие, че федералната държава изчезва? Преди избухването на войната в Босна нейният президент е мюсюлманин (Алия Изетбегович), министър-председателят ѝ – хърватин (Юре Пеливан), а председателят на парламента – сърбин (Момчило Краишник), но и тази формула не успява да спаси мира в републиката.

Разпадането на общата държава лишава гражданите на Босна и Херцеговина от гарант за сигурността и мирното съжителство на трите конфесионални общности. Невъзможността хората да се идентифицират със старите стереотипи – комунисти, югославяни, довежда до отчаяното търсене на нови идентичности, които обикновено се откриват в старите ниши на етничността и религията. Това ги тласка към търсене на сигурност в собствената етно-религиозна общност, което ускорява процеса на дезинтеграция и задълбочава конфронтацията и сепаратизма. По думите на Самюъл Хънтингтън “репресивният, но мирен социален ред на държави, ангажирани с твърдението, че Бог не съществува, е заменен с насилието на народи, вярващи в различни богове” (Хънтингтън, Самюъл, “Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред”, ОБСИДИАН, София 2000). Тези процеси в периода 1991-1992 г. намират израз в промененото отношение на босненското население спрямо партиите, изградени на етническа и конфесионална основа. Само няколко месеца преди първите свободни избори допитване до общественото мнение в републиката сочи, че 74% от босненските жители са против тези партии и дори считат, че на тях трябва да им бъде забранено да участват в изборите. Няколко месеца по-късно с учудваща активност същите тези жители гласуват за заклеймените от тях националистически партии и по този начин довеждат на власт три етно-конфесионални елита, прегърнали идеите на сепаратизма.

Първите многопартийни избори в Босна и Херцеговина се превръщат в своеобразно преброяване на конфесионалните групи. Резултатите от изборите очертават бъдещата “религиозна война”, доколкото партиите в областта се възприемат от гласоподавателите като религиозно-национални организации. В новия републикански парламент влизат трите основни партии на съответните конфесионални групи с приблизително такъв процент депутати, какъвто е и дялът на съответната общност. Мюсюлманската Партия на демократичното действие печели 86 депутатски места, Сръбската демократическа партия – 72, а Хърватският демократически съюз – 44. Фактът, че сърби, хървати и мюсюлмани не гласуват като комунисти, реформатори, социалисти и т.н. ясно свидетелства, че религиозната принадлежност е сведена до положението на

доминиращ критерий, през чиято призма се пречупва цялостният политически живот в републиката. Сръбското население гласува за Сръбската демократическа партия, хърватите – за Хърватската демократическа общност, а мюсюлманите – за Партията на демократичното действие на Алия Изетбегович.

Избухналият през 1992 г. драматичен военен конфликт измества на заден план проблемите за реформите и демократизацията на босненското общество. Дейтънският мирен договор (1995), сложил край на този конфликт, се оказва едно безспорно поражение за амбицията на Алия Изетбегович да постигне интегрална мюсюлманска Босна, тъй като на практика според договора Босна и Херцеговина се превръща във федерация, състояща се от два компонента – Република Сръбска и Хърватско-мюсюлманската федерация. Унитаристката политика, провеждана от федералния президент Алия Изетбегович, става причина за разрыв между него и министър-председателя Харис Силайджич, който защитава идеята за мултиетническа Босна и подава оставка през януари 1996 г. в знак на протест срещу тенденцията Босна да се управлява като “държава-партия, превръщаща се в зона на фундаментализма”. Босненското общество, което до разпада на Югославия е общо взето светско, по време на войната все повече се затваря в тесни конфесионални рамки. При все че, когато Босна и Херцеговина обявява своята независимост, Алия Изетбегович лансира тезата за многоетнична, мултикултурна държава, впоследствие неговата политика още по-тясно се ангажира с “мюсюлманския национализъм”, изоставяйки идеята за мултикултурна държава. В училищата се разширяват програмите по религиозно обучение на учениците мюсюлмани, а новите учебници възхваляват османското владичество. Държавата предприема атака срещу смесените бракове. Босненската армия е почти изцяло ислямизирана – мюсюлманите са над 90% от числения ѝ състав, а в елитните части – 100%. В повечето военни части намират място мюсюлмански религиозни символи и практики. Въпреки че Дейтънското споразумение изисква всички чуждестранни бойни части да напуснат страната, правителството (а не рядко – лично президентът Алия Изетбегович) урежда босненско гражданство на около четири хиляди муджахидини и ирански републикански гвардейци. Мюсюлманският национализъм, лансиран от управляващата ПДД, става все по-краен и претендиращ да обсеби идентичността на Босна и Херцеговина. Същевременно Алия Изетбегович покровителства изграждането и укрепването на системата на непотизма в този “Иран на Балканите”. Корупцията и политическият клиентелизъм се превръщат в отличителна черта на Босна и Херцеговина. С благословията на върховната политическа власт се осъществява скрита приватизация на електрическата компания, на пощите и телекомуникациите, а средствата отиват за финансиране на националистическите кланове и на Партията на

демократичното действие, чийто пожизнен почетен председател е Алия Изетбегович.

Опитите за намиране на работещ модел за реинтегрирането на постдейтънска Босна са незначителни и резултатите от тях се оказват повече от скромни. Наред с травмите от войната и разнопосочните интереси на външни фактори и сили, като трудно преодолим дезинтегриращ фактор се очертава нежеланието на нейното мюсюлманското население да споделя една мултикултурна общност с християните, което намалява и без това ограничените шансове за стабилизиране на следвоенна Босна и Херцеговина. Фактът, че Република Сръбска и Мюсюлманско-хърватската федерация граничат съответно със Сърбия и Хърватска, възприемани от тях като “републики-майки”, с които всяка от тях се стреми да се обедини, интересите на сърби и хървати неизбежно ще се противопоставят на тези на мюсюлманите, които единствени са заинтересувани от съхранението на новата държава. Доколкото Дейтънските споразумения създават една изкуствена държава, която не притежава икономически потенциал за самостоятелно съществуване, чийто конституционни норми създават една тромава и неефективна институционална система и в която трябва да съжителстват три дълбоко отчуждени от религиите си и най-вече от войната групи, нейното функциониране на практика се реализира под формата на международен протекторат, който се крепи само на чуждото военно присъствие.

ЧЕРНА ГОРА

Малката адриатическа държава единствена от бившите югославски републики запазва топли отношения със Сърбия по време на драматичния югоразпад от началото на 90-те години на XX век. С благословията на ЕС през 2003 г. остатъчна Югославия е заменена от хлабаво държавно обединение, наречено Държавна общност Сърбия и Черна гора. Оттогава насетне отношенията между двете републики постепенно се охлаждат, за да достигнат почти точката на замръзване в последните дни преди вота за независимост на Черна гора през 2006 г.

Подготовката за присъединяване към ЕС става централен елемент в политиката на Черна гора след войните от края на миналия век в бивша Югославия. Въпросът за сближаването с ЕС се превръща в една от причините за разпадане на конфедерацията Сърбия и Черна гора през 2005 г. Привържениците на независимостта на Черна гора подчертават, че Сърбия пречи на сближаването на Черна гора с ЕС, тъй като ЕС поставя като условие на Сърбия да постигне пълно сътрудничество с Хагския трибунал, което означава да предаде на Хага всички военнопръстъпници. В началото на май ЕС отлага преговорите за асоцииране със Сърбия и Черна гора, след като властите в Белград не успяват да открият и арестуват

търсения за военни престъпления генерал Ратко Младич. Отлагането е използвано като солиден аргумент от пронежзависимо ориентираното правителство в Подгорица. “Черна гора е в ролята на заложник. Ние понасяме последствията от нещо, което не сме извършили“, заявява в интервю за АФП черногорският премиер Мило Джуканович след решението на ЕС. Той потвърждава уверено, че ако е независима от Сърбия, неговата страна ще се интегрира много по-бързо в Европа (АФП, www.afp.com, 20.06.2006).

Въпреки проевропейската риторика на Джуканович и претенциите му да се изживява като “демократична алтернатива на Черна гора”, на практика през последните две десетилетия в бившата югорепублика съществуват успоредни структури на властта, изграждани през последните 20 години. За годините на прехода, както и в други бивши комунистически страни, са характерни организираната престъпност и корупцията. Разликата между Черна гора и тези други страни в преход е обаче, че тук никога не е имало смяна на управляващите. Властващата клика успява след всеки вот да укрепва властта си. След близо 20 години елитите на властта са буквално вездесъщи в Черна гора, а опозиционните партии нямат почти никакъв шанс, което е доказано и от поредните парламентарни избори през 2009 г., спечелени за пореден път от коалицията на Джуканович, независимо че публична тайна е обвързаността на клана “Джуканович” с престъпните структури и сенчестата икономика.

СЪРБИЯ

Краят на Титова Югославия е възприет от сърбите като толкова очаквания случай да се реваншират за унижението и дискриминацията, които смятат, че понасят от 1945 г. насам. Убедени, че не са били оценени по достойнство, те решават, че е дошло времето да изградят една нова Югославия, обединена около Сърбия, или пък да съберат всички сърби, разпръснати в различните републики (през 1991 г. повече от четвърт от тях живеят извън границите на Сърбия), в една-единствена държава – Велика Сърбия. За тях това е моментът да се размаха меморандумът на Сръбската академията на науките и изкуствата от 1986 г., който дава теоретичната основа на Велика Сърбия. На фона на тези сръбски претенции опитите за реформиране на Югославската федерация, продължили до есента на 1991, когато войната в Словения вече беше завършила и бушуваше войната в Хърватско, са обречени на неуспех. Премахвайки автономията на Косово (и на Войводина) през 1989 г., Слободан Милошевич на практика дава зелена улица на нереалистичните, макар и справедливи сръбски амбиции. Защото в Сърбия повече от другаде най-доброто средство да се спасят властта и привилегиите на етнобюрократическата номенклатура се явява прегръщането на националистическата кауза.

Преходът, пред който Сърбия е изправена в края на XX век, е преход след война. Политическата история от последните десет години прави модела на договорен преход невъзможен в Белград. Кръглата маса, която се превръща в една от основните метафори на прехода в България, се оказва политически невъзможна в Сърбия по една много проста и до голяма степен външнополитическа причина. Политическата демократизация на Белград се осъществява в сянката на Хагския трибунал.

Ако се погледне историята на сръбската опозиция, се вижда, че нейните политически лидери през последните двадесет години са заемали всички възможни позиции. Те са били по-радикални националисти от Милошевич, те са били по-антизападни от Милошевич, те са били в открита или скрита коалиция с Милошевич. През тези години опозицията в бившето югоспространство не се реализира, защото не успява да излезе от националистическата рамка, в която е окована официалната политика. Втората особеност, ограничаваща опозицията, е фактът, че независимо от авторитарния начин, по който се упражнява властта в Сърбия, правителството на Слободан Милошевич и самият той имат формална демократична легитимност. Те са избрани в свободни, макар и нечестни избори, но избори, в които сръбското гражданство е участвало. И това също прави задачата на сръбската опозиция изключително трудна, а очакванията, че е възможна обединена опозиция в Сърбия – утопични. Три са основните неща, които разделят опозицията. Първо – проблемът кой да бъде лидерът. Компромис между Драшкович и Джинджич се оказва невъзможен, а не се появява силният трети лидер, който да отстрани и двамата. Втората важна особеност е, че на този етап не съществува обща платформа. Опозицията използва едни или други ключови думи, но при по-внимателно вглеждане извън обвиненията срещу Милошевич, позитивна програма, на базата на която опозицията да стъпи, почти не съществува. Третата особеност – много по-силна откъдето и да било в бившето постсъветско пространство, е, че като резултат от войната в Косово и Европейският съюз, и САЩ много по-активно се намесват във вътрешната политика на Сърбия. Това превръща външния свят в основен властови ресурс и създава много илюзии в сръбската опозиция.

Крахът на сръбските опити за демократизация, потвърден нееднократно от драмите около президентските и парламентарните избори през 2003 г., изправя сръбското общество пред сериозни политически кризи. Изборната победа на Сръбската радикална партия нанася сериозен удар на силите, които три години по-рано свалят от власт Слободан Милошевич, и на техните претенции, че са способни да изведат сръбското общество на пътя на демократизацията и икономическата и политическа стабилизация. От създадения политически вакуум се възползва и престолонаследникът Александър II Караджорджевич, който на 3 декември 2003 г. за пръв път официално иска възстановяване на монархията като “единствена алтернатива на провалилия се републикански експеримент от времето на Тито и

Милошевич”. Крахът на опитите за демократизация на сръбското общество е ознаменуван символично от убийството на сръбския министър-председател Зоран Динджич през 2003 г., който освен славата на демократ и противник на режима на Милошевич си спечелва далеч по-печалната слава на човек на германските тайни служби и на политик, спускащ защитни чадъри над определени кланове на сръбската мафия. След неговото убийство Земунският клан е подгонен като поръчител на атентата и само белградският вестник “Вечерни новости” се осмелява да загатне, че тази атака е облагодетелствала противниковия Сурчински клан, с чиито хора е бил свързан покойният Динджич. Някак набързо са прекратени опитите за разследване на връзките на бившия сръбски премиер с цигарената и хероиновата мафия, а неговите наследници се заемат с бясна приватизация, проведена на принципа “След нас – и потоп”. Така безработицата в Сърбия достига 32%, а сърбите, разочаровани и от Милошевич, и от т. нар. демократи, обръщат поглед към крайно националистическата Радикална партия и на парламентарните избори гласуват за нея. Възходът на сръбските радикали би могъл да се тълкува не толкова като завръщане на великосръбския национализъм от “четнически” тип, колкото като симптом за дълбокото разочарование на сръбското общество от ширещата се корупция и политическа партизанщина сред управляващите, от тяхното неумение да се справят с икономическите проблеми на Сърбия и да проведат реални демократически реформи. Именно този възход на радикалите обаче би могъл да се окаже “препъникамъка” на Сърбия по пътя към нейната демократизация и към интеграцията на страната в европейските структури. Не защото радикалите са такава могъща политическа сила, а защото демократическата опозиция не успя да се наложи като реална алтернатива на сръбското общество.

Разпадът на Югославия показва, че когато едно общество трябва да избира между демократизация и самоопределяне, то избира второто. Очакванията, че демократичните промени в Белград ще отстранят независимостта на Косово от дневния ред на косоварите, се оказват нереалистични. Допускането, че функциониращата държава е априори налична и че държавното и демократичното строителство си помагат взаимно, се оказва особено опасно с оглед на Балканите. Но приемането в масовото съзнание на демокрацията като нещо, което няма алтернатива, не означава, че авторитарните практики са изчезнали. Те само са се адаптирали към новите, т.нар. демократични условия. Балканските общества имат дълъг исторически опит на имитиране на идващите от Западна Европа ценности – демокрацията е само една от тях. Неслучайно в хода на югославията през 90-те години на XX век придобива популярност фразата “Преживели сме фашизма, преживели сме комунизма – ще преживеем и демокрацията”. Илюстрираща разочарованието от статуквото и от системата, която се самоопределя като априори “демократична”, тази фраза само потвърждава печалната актуалност спрямо бившето югославянство на известната максима на Турхан Расиев: “Погледнато формално – всичко е нормално. Погледнато нормално – всичко е формално.”